

نوشته‌دانشمند محترم
آقای مهدی حائری نهرانی

سیر قرآن

☆ تدوین قرآن
☆ اعراب و نقطه گذاری قرآن
☆ قراءات قرآن
☆ تاریخ علوم قرآن
☆ تاریخ تفسیر و ترجمه قرآن
☆ ☆ ☆

تدوین قرآن

تدوین و جمع آوری قرآن کریم در دو دوره صورت گرفته؛
اول در زمان ابوبکر در آنهنگامی که هفتصد نفر از حافظین قرآن در
جنگ با مسلمیه کذاب کشته شدند (۱).

چون خوف آن میرفت که با کم شدن حافظین و قرآء قرآن
اختلافی در قرائت و آیات و سوره قرآن پیدا شود، لذا برای تنظیم و ترتیب
آیات و تقدم و تأخر سوره، بامر ابوبکر زید بن ثابت که از کتاب
وحی بود اقدام باین امر نمود.

دوره دوم در زمان عثمان انجام گرفت، باین نحو که حدیفة بن

یمان که از اصحاب پیغمبر اکرم ، و فاتح همدان و آذر بایجان بود بنزد عثمان آمده گفت : اختلاف قرائت قرآن در شهر ها کارش بجائی رسیده که هر کس بطور خاصی قرآن را تلاوت نموده وادعا میکند که قرائت من بهتر است ، و این روش اگر ادامه پیدا کند ممکن است اختلافات زیادی در قرائات قرآن پیدا شود . لازم است هر چه زود تر کتاب وحی را حاضر نموده دستور دهی که بهمان قرائت پیغمبر اکرم قرآن را تلاوت نموده و بنویسند .

عثمان از پیشنهاد حذیفه استقبال کرده ، دستور داد قرآنی را که در زمان ابوبکر جمع آوری شده و نزد حفصه دختر عمر موجود بود بیاورند و بنزد بن ثابت ، و عبدالله بن زبیر ، و سعید بن عاص ، و عبدالرحمن بن حارث ، مأموریت داد که چهار نسخه قرآن از روی آن قرآن با يك قرائت استنساخ نمایند ، و چنانچه در قرائات بین آنها اختلاف ایجاد شود ، بآن قرائتی نوشته شود که مطابق قرائت قریش است ؛ زیرا قرآن بزبان قریش نازل شده ، پس از انجام این عمل دستور داد در هر کجا قرآنی هست آنرا شسته و یا بسوزانند ؛ تا بکلی تمام قرآنها از بین رفته و غیر از این چهار نسخه قرآن ، قرآنی دیگر موجود نباشد .

سپس دستور داد یکی از این چهار نسخه را در مدینه نزد خودش گذاشته ، و بقیه را بسه کشور بزرگ اسلامی با چند نفر قاری بفرستند ، تا آنکه قرآء بهمان قرائتی که نوشته شده بمردم بیاموزند ،

لذا يك نسخه آن را به مملکت مصر ، و یکی را به کوفه ، و دیگری را بشام فرستاد .

بگفته سید بن طاوس در کتاب سعد السعود این اقدام تعیین قرائت با تأیید و موافقت علی بن ابیطالب علیه السلام بوده ؛ زیرا سید مینویسد عثمان قرآن را برای قرائت علی علیه السلام جمع نموده و قرآن عبدالله بن مسعود و ابی حذیفه را گرفته و سوزانید .

اعراب قرآن

در زمان سحاح به ، قرآن بدون اعراب و نقطه بود ، زیرا مردم حجاز بزبان عربی کاملاً آشنا بوده و نیازی با اعراب و نقطه نداشتند ، و قرآن را صحیح قرائت نموده و بفصاحت و بلاغت آن پی میبردند . ولی بعداً که فتوحات اسلامی وسعت پیدا کرد و مسلمانان با فرق مختلف جهان تماس گرفته و مردم غیر عرب بدین اسلام مشرف شدند ، و بزبان عربی آشنا نبودند تلاوت قرآن بدون اعراب و نقطه برای آنها مشکل بوده ، و کلمات آنرا غلط تلفظ مینمودند ، این امر موجب شد که اولیاء امور در فکر آن افتند که قرآن را از این خطر مهم محفوظ نگاه دارند ، لذا زیا دین سمیه که حاکم بصره بود از ابوالاسود دلی که از شاگردان مکتب علی علیه السلام و در صرف و نحو استاد عصر خود شناخته شده بود درخواست کرد که برای قرآن اعراب بگذارد .

ابوالاسود هم که در این فن مخترع بوده و بگفته عسقلانی در اصابه و سیوطی در وسائل ، قواعد علم نحو و اعراب را از علی علیه السلام

آموخته بود بر این امر مهم دینی همت گماشت ، و از زیاد بن سمیه سی نفر کاتب خواستار شد که با او همکاری کنند ، زیاد هم سی نفر کاتب در اختیارش گذاشت .

ابوالاسود بآنهادستور داد همینطور که من قرآن را تلفظ میکنم شما بنویسید ، اگر لبهای من ببالافت يك نقطه در بالاي آن کلمه ، و اگر بیاین مایل شد يك نقطه بزیر کلمه ، و اگر بهم پیوست يك نقطه در وسط ، و اگر مشدده تلفظ شد دو نقطه در بالا بگذارید ، آنها هم طبق دستور ابوالاسود قرآن را نقطه گذاری نموده سپس ابوالاسود نقطه گذاری آنها را از نظر گذارنده و تصحیح مینمود ؛ و باین نحو تمام قرآن اعراب گذاشته شد و نقطه بالا علامت زبر ، نقطه زیر علامت زیر و نقطه وسط علامت پیش و دو نقطه بالا علامت تشدید شناخته شد .

نقطه گذاری

در زمان سلطنت عبدالملک مروان از ۶۵ تا ۸۶ قمری موقعی که حجاج بن یوسف حاکم عراق بود دستور داد به یحیی و نصر که هر دو از شاگردان برجسته ابوالاسود دوئلی بودند برای آنکه اشتباهی در قرائت قرآن رخ ندهد قرآن را نقطه گذاری نمایند ، این دو اقدام باین قسمت نموده و برای آنکه امتیازی بین نقطه های اعرابی و نقطه گذاری قرآن باشند با دورنگ مختلف مینوشتند تا بخوبی از یکدیگر تشخیص داده شود .

قرآء قرآن

با آنکه قرآن اعراب و نقطه گذاری شده بود ولی چون بیشتر

مردم سواد نداشتند باز قرآن را بزبان های محلی خود میخواندند ؛ و از اینجهت اختلاف در قرائت قرآن رفع نشده و مردم شهر از قاریان خود تقلید مینمودند ، دامنه این اختلاف بالا گرفت از میان آن قاریان هفت یاده قاری تعیین شدند که قرائت آنها صحیح تشخیص داده شده بود ، زیرا قرائت آنها از تابعین اصحاب پیغمبر اخذ شده و اصحاب هم از خود پیغمبر شنیده و فرا گرفته بودند ، لذا باین قراءات هفتگانه یا دهگانه اعتماد داشته و ملاک قرائت صحیح قراءات آنها بود .

مشخصات قراء ده ۱۳۴ هـ

کتابخانه فیضیه قم

- ۱ - نافع بن عبدالرحمن مدنی متولد ۷۰ هجری متوفی ۱۶۹ هجری (۱)
- ۲ - عبد الله بن کثیر مکی « ۴۵ » « ۱۲۰ » (۲)
- ۳ - ابو عمرو بن علا بصری « ۶۸ » « ۱۵۴ » (۳)
- ۴ - عبد الله بن عامر شامی « ۱۸ » « ۱۱۸ » (۴)
- ۵ - عاصم بن ابی النجود کوفی تاریخ تولدش معلوم نیست « ۱۲۷ » (۵)
- ۶ - حمزه بن حبیب کوفی متولد ۸۰ هجری متوفی ۱۵۶ « (۶)
- ۷ - علی بن حمزه کسائی کوفی « ۱۱۹ » « ۱۸۹ » (۷)
- ۸ - خلف بن هشام بزاز کوفی « ۱۵۰ » « ۲۶۹ » (۸)
- ۹ - یعقوب بن اسحق بصری « ۱۱۷ » « ۲۰۴ » (۹)
- ۱۰ - یزید بن قعقاع مدنی تاریخ تولدش معلوم نیست « ۱۳۰ » (۱۰)

۱- طبقات القراء ج ۱ ص ۳۳۰ ۲- نفس المصدر ص - ۴۴۳

۳- طبقات القراء ج ۱ ص ۲۸۸ ۴- طبقات القراء ج ۱ ص ۴۰۴

۵- تهذیب التهذیب ج ۵ ص ۳۹ ۶- طبقات القراء ج ۱ ص ۲۶۱-

تاریخ علوم قرآن

قرآن کریم که بزرگترین کتاب آسمانی، و شامل کلیات قوانین و احکام الهی بود، بیش از هر چیز مورد احترام و تکریم مسلمانین قرار گرفته، و دانشمندان در باره جزئیات آن به بحث و تحقیق می-پرداختند، و از این دریای بیکران چشمه های علوم بسیاری بروی مسلمانین باز گردید، که دانشمندان در هر عصری در باره هر يك از علوم قرآن کتابهایی تألیف و تصنیف نموده اند که شرح و نام آنها مناسب این مقاله نیست و فقط فهرست قسمتی از علوم مهمه قرآن را با نام نخستین نویسنده آن متذکر میشویم.

- ۱- در قرائت قرآن: اولین کسی که در این باب کتابی نوشته ابان بن تغلب شاگرد امام چهارم متوفی ۱۴۱ هجری و سپس تا عصر ابن ندیم متوفی ۳۷۷ بیست کتاب دیگر از عامه و خاصه تألیف شده (۱)
- ۲- در فضائل قرآن اشخاصی که ابتداءً کتاب نوشته اندابی بن کعب انصاری و محمد بن ادریس شافعی متوفی ۲۰۴ و علی بن حسن فضل شیععی و تا زمان ابن ندیم ده کتاب تألیف شده (۲)
- ۳- در معانی قرآن: نخستین کسی که کتاب نوشته همان ابان بن تغلب و ابو جعفر رواسی و تا زمان ابن ندیم بیست کتاب نوشته شده (۳)

۷- طبقات القراء ج ۱ ص ۵۳۵ ۸ - طبقات القراء ج ۱ ص ۲۷۲

۹- نفس المصدر ج ۲ ص ۳۸ ۱۰ - نفس المصدر ج ۲ ص ۳۸۲

۱- فهرست ابی ندیم و تاسیس الشیعه علامه سید حسن صدر ص ۳۱۹

۲- تاسیس الشیعه ص ۳۱۹

۳- فهرست ابن ندیم و تاسیس الشیعه ص ۳۲۰

۴ - درغرائب القرآن : اولین کسیکه کتاب نوشته ابان تغلب و سپس ابو عثمان المازنی شیعی و ابو جعفر رواسی (۱) و تا زمان ابن ندیم بیست جلد دیگر نوشته شده .

۵ - در مجازات القرآن : اولین کسیکه کتاب نوشته فراء یحیی بن زیاد شیعی متوفی ۲۰۷ و سپس سیدرضی و کتابهای دیگری نیز نوشته شده . (۲)

۶ - در احکام قرآن : اولین کسیکه کتاب نوشته محمد بن سائب کلبی متوفی ۱۴۶ و قاسم بن اصبح بیانی و کتابهای دیگری نوشته شده . (۳)

علاوه بر موضوعات فوق ؛ درباره لغات قرآن و امثال قرآن و وقف و تجوید قرآن و متشابهات و محکّمات قرآن و ناسخ و منسوخ و دیگر عناوین، کتابهای جامع و مفصلی نوشته شده که شرح آن مناسب این مقاله نیست .

تفسیر قرآن

نخستین علمی که در صدر اسلام بیش از هر چیز مورد بحث و گفتگو میان مسلمین قرار گرفت . علم تفسیر قرآن بود ، زیرا فهم معانی بلند پایه آیات قرآنی ایجاب میکرد چنین علمی بوجود آید ، تا بیانات بیشتری در پیرامون قرآن شده و رموز و حقایق آن

(۱) - در معجم الادباء و طبقات سیوطی ذکر شده

(۲) - تأسیس الشیعه ص ۳۲۱ .

(۳) - تأسیس الشیعه ص ۳۲۱ .

کشف کرده .

این سبک بیانات و تحقیقات در اطراف قرآن را علم تفسیر نامند ، و این علم که از آغاز نزول قرآن پیدایش یافت ، رو بتوسعه بود تا آنجا ئیکه تمامی قرآن بر پیغمبر اکرم نازل گردید ، و هر اندازه رسول خدا آیات بیشتری تلاوت مینمود بحث و گفتگو پیرامون معانی آن بیشتر پیش میآمد ، تا بحقیقت آیات کریمه پی برده و معانی آن را درک کنند ، و اگر هم در فهم معانی آن پس از تأمل و گفتگو ابهامی باقی میماند از رسول خدا جویاشده و آنحضرت بابیانات بیشتری رفع شبهه شانرا مینمود .

عده ای از صحابه و یاران پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله طبقه اول مفسرین قرآن را تشکیل دادند و آنها عبارت بودند از عبد الله بن عباس ، عبدالله بن مسعود ، ابی بن کعب زیدبن ثابت . (البته غیر از امیر المؤمنین علیه السلام که موقعیت دیگری داشته و دارای ولایت مطلقه است) . ولی تفسیر در آن هنگام بصورت ساده و آسانی بوده ، و فقط بحث های ادبی و شأن نزول و گاهی هم استدلال بآیه برای فهم مضمون آیه دیگر ، و نقل روا یتهایی از پیغمبر اکرم در باره مطالب تاریخی و توحیدی و معاد قرآن بوده است .

اولین مفسر قرآن بمصداق آیه شریفه و انزلنا الیک الذکر لتبین للناس ما نزل الیهوم (۱) وجود مقدس پیغمبر اکرم ﷺ بوده زیرا

(۱) سوره نحل آیه ۴۴ « و فروزستادیم بسوی تو قرآن را تا بیان نمایی برای مردم آنچه را که برای آنها نازل شده .

در مدت بیست و سه سال که قرآن بتدریج بر قلب مبارکش نازل می شد برای مردم تلاوت کرده و چنانچه احتیاجی به بیان و تفسیر داشت برای آنها تفسیر می نمود و آیه شریفه **« كما ارسلنا فيكم رسولا منكم يتلو عليهم آياتنا ويزكيهم و يعلمهم الكتاب و الحكمة »** دلالت بر این مطلب دارد (۱).

بعد از پیغمبر اکرم مفسرین قرآن را ب سه دوره تقسیم می توان نمود.

۱- تفسیر در عصر صحابه ۲- تفسیر در عصر تابعین ۳- تفسیر در عصر تابعین
تفسیر در عصر صحابه

با جماع فریقین یگانه شخصیتی که از اصحاب پیغمبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کاملاً بر موز و حقایق قرآن آشنا، و به تفسیر و بیان معانی آن آگاه بوده شخص علی عَلِيٌّ است. زیرا بگفته عامه و خاصه تنها فردی که در سفر و حضر از پیغمبر جدا نبوده و آیه ای بر آن حضرت نازل نمیشد مگر آنکه او را نوشته و حفظ مینمود و رسول خدا در باره اش دعای خیر فرمود: که خدا گوش ترا ظرف جایگیر قرآن قرار دهد، علی علیه السلام است (۲).

و او است کسیکه پیغمبر در باره اش فرمود « انما مدینه العلم و

(۱) - سورة بقره آیه ۱۵۱ همان طور که پیغمبری از بین خودتان برای شما فرستادیم که آیات ما را بر شما میخواند و شمارا پاکیزه مینماید، همچنین قرآن را هم بشما تعلیم مینماید، (مقصود تعلیم قرآن و تفسیر و بیان معانی آن است زیرا تلاوت قرآن در همین آیه جدا گانه ذکر شده)

۲- صحیح بخاری .

علی بابها» و بمصداق آیه شریفه مباحله (انفسنا وانفسکم) بتفسیر فریقین نفس پیغمبر شناخته شد (۱) و آخرین و صیت پیغمبر اکرم در باره اش «انی تارك فيکم الثقلین کتاب الله و عترتی ما ان تمسکتهم بهما ان تضلوا ابدا» بود (۲).

و پس از آنحضرت یکی از بزرگترین مفسرین عبدالله بن عباس است که از تربیت شدگان مکتب علی علیه السلام است که با استفاده از خدمت آنحضرت، مقامش بجائی رسید که میان عامه و خاصه بشیخ المفسرین و ترجمان القرآن و حبر الامه معروف گردید متوفی ۶۸ (۳) و دیگر جابر بن عبدالله انصاری متوفی ۷۴ و عده ای از کتاب و وحی میباشند از آن جمله عبدالله بن مسعود (۴) و ابی بن کعب (۵) و زید بن ثابت انصاری (۶) هستند ولی تفسیر آنها از شأن نزول قرآن و بحثهای ادبی و نقل روایتهای تاریخی و توحیدی و معاد قرآن که از پیغمبر اکرم شنیده بودند تجاوز نمی کرده.

تفسیر در عصر تابعین

چون تفسیر قرآن شریفترین علوم اسلامی بود هر يك از صحابه که از آن بهره داشتند بتدریس قرآن و تفسیر آن مشغول شدند، و چون جمعی در مکه و عده ای در مدینه و کوفه بودند لذا شاگردان آنها را بهمین مناسبت مکی یا مدنی یا کوفی می گفتند.

(۱) سوره آل عمران آیه ۶۱.

(۲) صحیح مسلم ص ۱۲۲ صحیح ترمذی ص ۳۰۷

(۳) فهرست ابن ندیم و طبقات و تأسیس الشیعه ص ۳۲۲

(۴) - متوفی ۳۲ هجری (۵) متوفی ۲۰ هجری (۶) متوفی ۴۵ هجری.

بزرگترین مفسرین در عصر تابعین بگفته عامه و خاصه سعید بن جبیر از شاگردان و شیعیان خاص امیر المؤمنین علیه السلام (۱) و دیگر یحیی بن نصر که قرآن را نقطه گذاری نمود و ابو صالح و طاوس بن کیمان که هر دو از شاگردان ابن عباس و از اصحاب امام چهارم اند و مجاهد بن جبیر (۲) و عکرمه مولی ابن عباس (۳) و قتاده بن دعامة (۴) میباشد. و بعد از تا بعین هم همینطور تابعین تابعین از علماء بزرگی شیعه و سنی در تفسیر و علوم قرآن کتابهای زیادی تألیف نموده اند که صاحب الذریعه به سیصد و پنجاه و چهار دوره تفسیر تمام یا ناقص دست یافته که مشخصات آنها را بانام مؤلف ذکر نموده (۵) البته غیر از آنها هم تفاسیر زیادی نوشته شده که اینمقاله مقتضی شرح آنها نیست ولی بعضی از ترجمه های تفسیرهای مهمی که بزبانهای خارجی نوشته شده اجمالاً یاد آور میشویم.

ترجمه و تفسیر قرآن بزبانهای خارجی

بر اثر پیشرفتی که اسلام در سراسر جهان پیدا نموده و استقبال شایانی که بیشتر ملل جهان نسبت بآن ابراز داشتند امانه فتوحات اسلامی و پیروان آن روز بروز توسعه می یافت، تا آنجائی که در اواخر قرن اول هجری؛ بگفته گوستاولو بون مورخ مشهور فرانسوی (۶) حدود ممالک

(۱) متوفی ۶۸ تأسیس الشیعه (۲) متوفی ۱۰۳ هجری (۳) متوفی

۱۰۵ هجری (۴) . متوفی ۱۷ هجری

(۵) از ص ۲۳۴ تا ص ۳۴۵ جلد ۴ الذریعه در یکصد و یازده صفحه

شرح داده است

(۶) تاریخ تمدن اسلام گوستاولو بون ص ۱۷۸

اسلامی از هندوستان گرفته تا قیانوس اطلس و از قفقاز شروع شده تا خلیج فارس و در قسمت اروپا باندلس میرسد البته فهم معانی قرآن مجید که کتاب آسمانی مسلمین بود ایجاب میکرد که قرآن بزبانهای مختلف ترجمه و نشر گردد، لذا در اروپا هم قرآن با السنهٔ مختلف از آن جمله لاتینی و انگلیسی و فرانسوی و ایتالیائی و آلمانی و غیره ترجمه و بچاپ رسیده است که فهرست بعضی از آنها را یاد آور میشویم.

اولین مرتبه، قرآن ترجمه شده در سال ۷۳۴ میلادی توسط سایل بزبان انگلیسی بوده، با وجود آنکه این ترجمه از تحت اللفظ متن قرآن خارج شده و در اطراف آیات شرح و بسط زیاد تری داده است معدلک از بهترین تراجم شمرده شده است (۱)

۲- در سال ۱۶۱۳ میلادی اربانیوس استاد زبان عربی در لندن که کتابی هم در قواعد زبان عرب تألیف کرده؛ قرآن کریم را بزبان انگلیسی ترجمه نموده است.

۳- در سال ۱۶۹۴ میلادی انکلیمان ابراهام که یکی از دانشمندان معروف اروپائی است قرآن را با مقدمهٔ لاتینی در هامبورگ بطبع رسانده (۲).

۴- در سال ۱۸۶۵ میلادی بار تله می سنت هیلمر دانشمند و فیلسوف خاورشناس که آثار ارسطو را هم ترجمه کرده است و کتاب جامعی هم بنام تله و قرآن تألیف نموده قرآن مجید را بفرانسه ترجمه و در پاریس بطبع رسانده است (۳).

۱- آداب اللغه جرجی زیدان ج ۴

۲- تمدن اسلام و عرب گوستاو لویون

۳- تمدن اسلام و عرب گوستاو لویون

- ۵- در سال ۱۸۴۰ میلادی **کازیمیر سکی** مستشرق لهستانی قرآن را به فرانسه ترجمه و بطبع رسانده است . (۱)
- ۶- **ادوارد لین**-خاورشناس انگلیسی که در زبان عربی هم تخصص داشته منتخباتی از قرآن مجید ترجمه و بطبع رسانده متوفی ۱۸۷۶ میلادی (۲)
- ۷- **گلاندانتوان** خاورشناس معروف فرانسه که کتابهای چندی از فارسی و عربی را ترجمه نموده، قرآن مجید را هم بزبان فرانسه ترجمه و طبع نموده است متوفی ۱۷۱۵ (۳)
- ۸- **ژان هیلپیا خاور** شناس معاصر فرانسوی قرآن مجید را ترجمه نموده (۴)
- ۹- **یس ویلیام ناسو** خاورشناس قرن نوزدهم که آثار بسیاری از بزرگان علمای اسلام را هم ترجمه و طبع نموده قرآن را با تفسیر کشف ترجمه و طبع نموده است (۵)
- ۱۰- **نواد** که مستشرق معروف آلمانی که از کتب شرقی ها بخصوص دانشمندان اسلامی ترجمه نموده بهترین اثر او راجع به تاریخ قرآن است که در سال ۱۸۶۰ میلادی تألیف و در مقابل آن از طرف انجمن

کتابخانه فیضیه قم

- ۱- آداب اللغه جرجی زیدان ج ۴
 ۲- آداب اللغه جرجی زیدان ج ۴
 (۳) آداب اللغه جرجی زیدان ج ۴
 (۴) دائرة المعارف لندن
 (۵) آداب اللغه

آکادمی فرهنگستان فرانسه جایزه علمی گرفته (۱)
 ۱۱- پائوردانشمند خاورشناس انگلیسی و استاد دانشگاه کمبریج
 قرآن را بانگلیسی ترجمه و طبع نموده است متوفی ۱۸۸۳ میلادی (۲)
 البته عدّه دیگری هم از دانشمندان اروپا قرآن را ترجمه نموده-
 اند که ما بعلت اختصار از اسم آنها خود داری نموده و بهمین نامبردگان
 اکتفا نمودیم.

(۱) آداب اللغه (۲) آداب اللغه

کتابخانه فیضیه قم

